

**ԵՐԿԱՏՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԿՈՆՑԵՊՏԸ Ռ.Լ. ՍԹԻՎԵՆՍՈՆԻ ԵՎ
Խ. Լ. ԲՈՐԽԵՍԻ ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐՈՒՄ**

ԱՆԱՀԻՏ ՀԱԿՈՐՅԱՆ

Արգենտինացի արձակագիր Խորխե Լուիս Բորխեսն իր մի շարք գործերում անդրադառնում է XIX դարի շոտլանդացի նեոռոմանտիկ գրող Ռոբերտ Լուիս Սթիվենսոնին: Բորխեսը հատկապես առանձնացնում է մարդու երկակի բնույթին վերաբերող թեման: Եվ դա ոչ թե պարզապես հոգեբանական երևույթ է, այլ հենց անձի ֆիզիկական պառակտում, բաժանում: Սթիվենսոնի ստեղծագործություններում գլխավոր դերում է հայտնվում չարագործ «ես»-ը: Բորխեսյան երկնմանակները չեն հակադրվում միմյանց, դրանք միախառնվում են և այդպիսով ճանաչում մեկը մյուսին: Այսպիսով, Բորխեսը երկու «ես»-երի միջև պարտադիր պայքար չի ենթադրում, իսկ ահա Սթիվենսոնի փոքր արձակում երկատումը հենց դառնում է չարագործ «ես»-ի, երկնմանակի բաժանում, առանձնացում անձից:

Քանալի քառեր – հայելիներ, անձի երկատում, լաբիրինթոս, կերպարանափոխություն, երկակի բնույթ, չարիք, քիմիական բաղադրություն, ինքնություն, alter ego:

Մարդը, ով Վոլտերի ուզածի պես պարտեզ է մշակում:

Նա, ով շնորհակալ է, որ երկրագնդում երաժշտություն կա...

Նա, ով քնած կենդանու է շոյում:

Նա, ով արդարացնում է կամ ուզում է արդարացնել իրեն պատճառած
չարիքը:

Նա, ով շնորհակալ է, որ երկրագնդում Սթիվենսոն կա:

Նա, ով նախընտրում է, որ մյուսներն իրավացի լինեն:

Այս մարդիկ, իրար չճանաչելով, փրկում են աշխարհը:

Խ. Լ. Բորխես

Մեծանուն արգենտինացի գրող Խորխե Լուիս Բորխեսի տարբեր ստեղծագործություններում հիշատակվում է XIX դարի շոտլանդացի նեոռոմանտիկ Ռոբերտ Լուիս Սթիվենսոնը, և Բորխեսը բազմաթիվ առիթներ է օգտագործում՝ արտահայտելու Սթիվենսոնի հանդեպ իր խորունկ հիացմունքը թե՛ էսսեներում, թե՛ պատմվածքներում: «Ես խոստովանեցի, որ Սթիվենսոնի և Հյումի հանդեպ սիրո շնորհիվ եմ սիրում Շոտլանդիան»¹: Շոտլանդացի

¹ **Borges J. L.** “Obras Completas”, T. III. Barcelona, 1999, p. 70.

գրողի արձակին նվիրված էսսեում Բորխեսը պատմում է, որ մի անձանոթ իրեն շնորհակալություն է հայտնել Սթիվենսոնի արձակին ծանոթացրած լինելու համար, և ինքը մեծ բավականություն է ստացել:

Սթիվենսոնի ստեղծագործական գործունեությանն անդրադառնալիս Բորխեսը հատուկ տեղ է հատկացրել անձի երկատման թեմային. «Երկրորդ «ես»-ի գաղափարը, որ ապակու և ջրի հայելիները ներշնչել են սերունդներին, միշտ մտահոգել է Սթիվենսոնին»²: Հարկ է նշել, որ հայելիների միջոցով ինչպես անձի, այնպես էլ աշխարհի երկատման այլաբանությունը կենտրոնական է նաև Բորխեսի ստեղծագործության մեջ: «Յիթ երեկո» շարքի «Մղձավանջ» էսսեում նա գրում է. «Երկու հանդիպակաց հայելիները բավական են լաբիրինթոս կառուցելու համար»³: Ըստ Բորխեսի՝ երազում տեսած հայելին կրկնակի պատրանք է դառնում, քանի որ այն ստեղծում է առարկայական աշխարհի տեսողական կրկնօրինակը՝ միաժամանակ խորհրդանշելով երկրորդ «ես»-ի գոյությունը: Սթիվենսոնն էլ ասում էր, որ երբ ինքը քնում է, ոգիներն իրեն ներշնչում են ֆանտաստիկ պատմություններ. «օրինակ, բժիշկ Ջեքիլի զարմանահրաշ կերպարանափոխությունը սատանայական Հայդի»⁴:

Անհրաժեշտ է նշել, որ երկատում հասկացությունն ինչպես Սթիվենսոնի, այնպես էլ Բորխեսի պարագայում արտահայտված է ոչ թե սուկ հոգեկան պառակտմամբ, այլ անձի ամբողջական, այդ թվում նաև ֆիզիկական երկփեղկմամբ: Սթիվենսոնի ստեղծագործության մեջ մասնավորապես կենտրոնական է մարդու չարագործ «ես»-ի առանձնացումը, որը հաճախ հանդես է գալիս սատանայի, դևի տեսքով («Մարկիեյմ», «Նզովյալ Ջենեթը»): «Մարկիեյմ» պատմվածքի մեջ սպանություն գործած հերոսն ի դեմս սատանայի ինքն իրեն է ճանաչում. «...և մերթ թվում էր իրեն, թե ճանաչում է նրան, մերթ նմանեցնում էր ինքն իրեն»⁵: Այս պատմվածքը նվիրված է մարդկային բնույթի մեջ ապրող, մարդուն հավասարապես ձգող չարի և բարու մշտնջենական պայքարին, որի տրամաբանական շարունակությունն է համարվում 1886 թվականին լույս տեսած «Դոկտոր Ջեքիլի և միստեր Հայդի տարօրինակ պատմությունը» ֆանտաստիկ պատմվածքը, որտեղ նկարագրված է բժիշկ Ջեքիլի կերպարանափոխությունը: Ինչպես և Մարկիեյմը, այնպես էլ բժիշկ Ջեքիլը

² Նույն տեղում, էջ 505:

³ **Խորխե Լուիս Բորխես**, «Մղձավանջ», Երևան, «Գարուն», 9-10, 2009, էջ 32:

⁴ **Борхес Х. Л.** Собр. Соч в 4-х томах. Санкт-Петербург, 2001, стр. 139.

⁵ **Стивенсон Р.Л.** Собрание сочинений в пяти томах. Москва, 1981, стр. 345.

փորձում է գտնել տարբերակներ՝ իր հոգում անընդհատ պայքարի մեջ գտնվող բարի և չար կողմերը տարանջատելու համար:

Ռիչարդ Սթերնին տված հարցազրույցում Բորխեսը գրում է. «Կարծում եմ՝ մենք բոլորս ինչ-որ իմաստով դոկտոր Ջեքիլ ենք և միստեր Հայդ, որոշ չափով Ջեքիլ, որոշ չափով՝ Հայդ, և այդ ընթացքում էլի շատ ուրիշներ»⁶: Այդ կերպարների փոխհարաբերություններին է նվիրված Բորխեսի «Դոկտոր Ջեքիլի և Էդվարդ Հայդի հերթական կերպարանափոխությունը» հոդվածը, որտեղ նա քննադատում է Սթիվենսոնի ստեղծագործության հիման վրա նկարահանված «Մարդն ու գազանը» ֆիլմը, որի ռեժիսորն է Ռոբերտ Ֆլեմինգը: Ուշագրավ է Սթիվենսոնի պատմվածքի արդիական բնույթը. դրանում արժարժված նյութը ծնունդ է տվել ավելի քան քսան էկրանավորման: Հոդվածում Բորխեսը նշում է, որ ի տարբերություն Սթիվենսոնի ստեղծագործության բարոյապես երկատված մարդու՝ ֆիլմում անառակելի չարագործ Հայդի կողքին հանդես է գալիս անարատ Ջեքիլը, ինչն աղավաղում է շոտլանդացի հեղինակի դուալիստական մտահղացումը: Եթե ֆիլմի Հայդը հերոսից զատված չարիքի մարմնացումն է, ապա գրքում Ջեքիլը չարագործի կերպար է ընդունում՝ իր մեջ արմատացած ցանկություններին ազատ հագուրդ տալու և իր կրքերին համապատասխանող սանձարձակ կյանքը թաքցնելու համար: Բացի դրանից, Սթիվենսոնի ստեղծագործության մեջ հերոսների նույնության բացահայտումը վերջում է տեղի ունենում, մինչդեռ ֆիլմում հենց առաջին կերպարանափոխության պահից գաղտնիքը բացվում է:

Ներքին պառակտումն ընդգծելու միջոցով մարդու ամբողջական նկարագիր ստանալու ձգտումը բնորոշ է Սթիվենսոնին՝ իբրև նեոռոմանտիզմի ներկայացուցչի: Վերջինս, հակադրվելով ռոմանտիզմին հատուկ լավ և վատ կերպարների միանշանակ տարանջատմանը, նպատակ ուներ ցույց տալու, որ նույն մարդու մեջ բազմաթիվ «ես»-եր են համատեղվում, ընդ որում՝ դրանք ոչ միայն տարբեր են, այլև իրարամերժ: Սակայն Սթիվենսոնի նկարագրած երկատումը կերպարին վերլուծելու միջոց է, ոչ թե հոգեբանական շեղման բնութագիր: Անձի հոգեբանական երկատման դեպքում ի հայտ են գալիս հետևյալ առանձնահատկությունները.

1. «Կերպարանափոխությունը» տեղի է ունենում առանց արտաքին խթանիչների ազդեցության, մինչդեռ Սթիվենսոնի հերոսը միայն հատուկ քիմիական բաղադրության միջոցով է կարողանում փոխել կերպարանքը. «...»

⁶ Borges J. L. "Conversations". USA, 1998, p. 3.

և ահա մի անիծված գիշեր ես խառնեցի տարրերը, տեսա՝ ինչպես դրանք բաժակի մեջ եռացին և սկսեցին ծխել, իսկ երբ ռեակցիան ավարտվեց, ես, մոռանալով վախի մասին, խմեցի ամբողջ նյութը»⁷:

2. Հիվանդ մարդը չի գիտակցում երկվորյակ «ես»-ի նույնությունն իր հետ, մինչդեռ Ջեքիլը նույնիսկ Հայդի կերպարանքով շարունակում է գիտակցել իր ինքնությունը. «Տեսնելով հայելու մեջ այդ այլանդակ արձանը՝ ես ոչ թե զզվանք ապրեցի, այլ անակնկալ ուրախություն: Չէ՞ որ դա նույնպես ես էի»⁸:

Իր հերթին Բորխեսը սթիվենսոնյան թեման շարունակում ու զարգացնում է «Մյուսը», «1983 թվի օգոստոսի 25-ը» և «Բորխեսը և ես» պատմվածքներում: Երեք պատմվածքի ընդհանրությունն այն է, որ դրանք գրված են առաջին դեմքով, այսինքն՝ միտում ունեն ներկայացնելու Խորխե Լուիս Բորխես մարդու մեջ համագոյակցող տարբեր «ես»-երը, ընդ որում՝ եթե առաջին երկու պատմվածքում Բորխեսներին առանձնացնում է տարիքային տարբերությունը, ապա երրորդ պատմվածքը զատում է Բորխես-երևույթին՝ համաշխարհային համբավ վայելող գրողին այն մարդուց, որպիսին ճանաչում էր իրեն ինքը՝ Բորխեսը: Անկախ երկատման չափանիշից՝ Բորխեսի alter ego-ները ոչ այնքան հակադրվում են, որքան շփոթվում մեկը մյուսի հետ և միմյանց մեջ ճանաչում իրենց: Դրանք ոչ թե իրարամերժ են, այլ միևնույն անձի տարբեր դրսևորումներն են: Բորխեսը ցույց է տալիս, որ մարդկային էությունն այնքան հարուստ է ու բազմաբովանդակ, որ չի կարող սահմանափակվել պարտադիր միմյանց հակադրվող երկու սպեկտրով: Հիշատակելով Հերակլիտեսի իր գերադասած մեջբերումը («նույն գետը երկու անգամ մտնել չի կարելի»)՝ Բորխեսն ընդգծում է, որ մարդը փոխվում է յուրաքանչյուր վայրկյան, և ժամանակի որոշակի հատված ապրելուց հետո նա նույնը չէ, ինչ այդ հատվածից առաջ էր, քանի որ յուրաքանչյուր պահ անկրկնելի է⁹:

Բորխեսը Սթիվենսոնի և իր օրինակով արտահայտում է, որ մարդկային հոգու հակադիր դրսևորումները համատեղելի են և իրար չեն բացառում: Սակայն եթե Սթիվենսոնի արձակում երկատումը ենթադրում է չարիքի խտացման առանձնացումը դուալիստական անձնավորությունից, ապա Բորխեսն առհասարակ անտեսում է բնավորության որևէ կողմի բացարձակացումը. նրա alter ego-ները նման են, հարազատ և բնավ իրար չեն ընդդիմանում:

⁷ Стивенсон Р.Л. Собрание сочинений в пяти томах, стр. 446.

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Խորխե Լուիս Բորխես, «Պոեզիա», Երևան, «Գարուն», 1-2, 2010, էջ 16:

Սթիվենսոնը խաղում է ժամանակի հետ՝ մերթ Կանգնեցնելով այն, մերթ ստիպելով վազել անողոք արագությամբ, երկակի մուտքերով, հայելիներով՝ ստեղծելով տարածական լաբիրինթոսներ, որոնք էլ ապահովում են հիմնական՝ երկվության թեման գրողի արձակում, ինչի շնորհիվ Սթիվենսոնը դարձել է մշակութաբան Բորխեսի սիրելի գրողը, իսկ նրա ստեղծագործությունը՝ ժամանակակից հոգեբանության գրական ուղենիշներից մեկը:

КОНЦЕПЦИЯ РАЗДВОЕНИЯ ЛИЧНОСТИ В РАССКАЗАХ Р.Л. СТИВЕНСОНА И Х.Л. БОРХЕСА

АНАИТ АКОПЯН

Во многих своих работах аргентинский прозаик Хорхе Луис Борхес ссылается на шотландского неоромантического писателя 19-го века Роберта Луиса Стивенсона. Борхес особенно выделяет тему двойственного человека. И это не просто психологическое, а именно физическое расщепление личности. В работах Стивенсона на главный план выходит злодей alter ego. Борхесовские двойники не противостоят один другому, они смешиваются и так познают себя в друг друге. Таким образом, Борхес не подразумевает обязательную борьбу с alter ego, а в малой прозе Стивенсона расщепление предполагает отделение злого двойника от личности.

Ключевые слова – зеркала, раздвоение личности, лабиринт, метаморфоза, дуалистический, зло, химический состав, личность, alter ego.

THE DIVIDED SELF IN THE SHORT STORIES OF R.L. STEVENSON AND J.L. BORGES

АНАИТ ХАКОБЯН

The Argentine writer Jorge Luis Borges in a few of his works refers to Robert Louis Stevenson, the 19th century Scottish neoromantic author. Speaking about Stevenson's works Borges specially focuses on the phenomenon of the divided self, which he regards not as a mere psychological curiosity but as in reality the physical split of the self. In Stevenson's works the main hero is the villain 'self' or 'alter ego' while in the writings of Borges, the alter egos are not in

conflict. They bond with each other and recognize one another. Consequently, Borges does not presume an imposed struggle between the alter egos while in Stevenson's works the splitting itself of the 'evil' self becomes the alter ego and thus the breakup from the person.

Key words – mirrors, split of personality, maze, metamorphosis, dualistic, evil, chemical composition, identity, alter ego.